

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عنوان پایان نامه :

بررسی تغییرات فعل در گونه‌ی فارسی خودمانی

مقطع کارشناسی ارشد

دانشجو : مریم ابراهیمی

رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی

استاد راهنما : دکتر ویدا شقاقی

استاد مشاور : دکتر گلناز مدرسی قوامی

استاد داور : دکتر محمد دبیرمقدم

دانشکده‌ی ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی

دانشگاه علامه طباطبایی

تیرماه ۱۳۹۱

Title:

The Study of Verb Changes in Persian Colloquial

M.A. Thesis

By: Maryam Ebrahimi

Major of Study: General Linguistics

Supervisor : Vida Shaghghi Ph.D

Advisor : Golnaz Modarresi Ghavami Ph.D

Referee : Mohammad Dabir Moghaddam Ph.D

Allameh Tabatabaie University

Faculty of Persian Literature and Foreign Languages

17 July 2012

چکیده

با مقایسه و بررسی زبان فارسی معیار و گونه‌ی خودمانی، مشخص می‌شود که تفاوت‌های صرفی، واجی، نحوی، معنایی و کاربردشناختی میان این دو گونه‌ی زبانی وجود دارد که بر پایه‌ی داده‌های شفاهی و نهادینه شده در حافظه‌ی گویشور زبان فارسی و نیز جمله‌های مکتوب در متون متعلق به ژانر ادبیات عامیانه می‌باشد. وجود تفاوت‌های آشکار میان دو گونه و نیز، علاقه و تمایل شخصی به بازشناسی و طبقه‌بندی‌شان، نگارنده را ترغیب به انتخاب چنین موضوعی به عنوان پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد نمود تا در بدو امر با گردآوری فعل‌های ساده‌ی زبان فارسی و جدا کردن آن دسته فعل‌هایی که در گونه‌ی خودمانی کاربرد ندارند، اقدام به ثبت، تبیین، طبقه‌بندی و قاعده‌یابی تفاوت‌های موجود در گونه‌ی مورد نظر نماید. روال تحقیق پیش رو تحلیلی- توصیفی با نگاهی هم‌زمانی بوده و تحلیل تفاوت‌های فعل در گفتار خودمانی و گونه‌ی رسمی با محوریت فعل‌های ساده‌ی موجود در پیکره‌ی زبان فارسی و با استناد به فرهنگ‌های لغت معتبر فارسی، کتاب‌ها و مقاله‌های نوشته شده‌ی داخلی و خارجی، درباره‌ی دستور زبان فارسی در دو گونه‌ی معیار و خودمانی و نیز بر اساس شمّ زبانی گویشوران فارسی صورت گرفته است.

در رابطه با عنوان پژوهش انجام‌گرفته ذکر دو نکته ضروری است: (۱) همان‌گونه که از عنوان تحقیق برمی‌آید تلاش نگارنده در جهت بررسی و بازشناسی تغییراتی است که فعل‌های ساده‌ی زبان فارسی در گذار از گونه‌ی معیار به گونه‌ی خودمانی از خود نشان می‌دهند، این تغییرات فعل ساده به شکل تفاوت‌های صرفی، واجی، نحوی و کاربردشناختی متجلی می‌شوند که در مقایسه‌ی دو گونه‌ی فوق به‌خوبی مشهود است؛ (۲) نگارنده، قصد آن ندارد تا به بررسی درزمانی تغییرات فعل یا ریشه‌شناسی تاریخی فعل‌های ساده‌ی

زبان فارسی بپردازد .

به طور خلاصه می‌توان سوالاتی را که در شکل‌گیری این تحقیق به ذهن نگارنده رسیده است به شرح زیر برشمرد: چه تفاوت‌هایی میان فعل در گونه‌ی گفتاری رسمی و خودمانی زبان فارسی وجود دارد و این که چه تغییراتی باید در برخی از فعل‌هایی که تنها در گونه‌ی رسمی به کار می‌روند به وجود آید، تا در گونه‌ی غیررسمی نیز به کار روند؟ پاسخ به این سوالات در فصل پنجم تحقیق بیان شده است. نگارنده در پایان کار به نتایج و دستاوردهایی نیز نایل شده که به اختصار عبارتند از (۱) ضرورت آموزش گونه‌ی گفتاری خودمانی به زبان فارسی‌آموزان غیربومی؛ (۲) وجود تفاوت‌های صرفی، واجی، نحوی، معنایی و کاربردشناختی میان دو گونه‌ی رسمی و خودمانی؛ (۳) امکان به‌وجود آوردن برخی تغییرها در ساختمان دسته‌ای از فعل‌های مورد استفاده در گونه‌ی رسمی تا بتوانند در گونه‌ی خودمانی نیز به کار آیند.

واژه‌های کلیدی: گونه‌ی خودمانی، فعل ساده، واژه‌بست، پیکره‌ی فعل‌های ساده، کاهش واکه‌ای، کاهش

رسایی‌بنیاد، کاهش تقابل‌افزا، کاهش مرکزگرا، کاهش مرکزگریز، نوع عمل.

با سپاس از

استاد فرهیخته سرکار خانم دکتر ویدا شقاقی

برای بزرگواری خالصانه‌شان در راهنمایی این کمترین

و

استاد فرزانه سرکار خانم دکتر گلناز مدرسی قوامی

به لطف مساعدت و همفکری مشفقانه‌شان

تقدیم به

پدر و مادرم

که اگر تمام

آواهای محبت آمیز

و

واژه‌های عاشقانه

را

صرف جبران الطاف

و

تشکر از زحماتشان کنم

به هیچ

نحوی نمی‌توانم

معنی واقعی فداکاری

دهش بی‌توقع و مهربانی صمیمانه‌شان را ارج نهم .

فصل اول : مقدمه و کلیات طرح پژوهش

۲	۱-۱ مقدمه
۲	۲-۱ بیان مسئله
۶	۳-۱ پرسش‌های پژوهش
۶	۴-۱ فرضیه‌های پژوهش
۷	۵-۱ روش‌شناسی
۸	۶-۱ اهداف پژوهش
۸	۷-۱ مفاهیم تخصصی
۱۰	۸-۱ ساختار پژوهش

فصل دوم : پیشینه‌ی پژوهش

۱۲	۱-۲ مقدمه
۱۲	۲-۲ زبان‌شناسان ایرانی
۱۲	۲-۲-۱ وحیدیان کامیار (۱۳۴۲)
۱۲	۲-۲-۲ صادق (۱۳۶۳)
۱۳	۲-۲-۳ توکلی (۱۳۶۷)
۱۳	۲-۲-۴ دیهیم (۱۳۶۸)
۱۴	۲-۲-۵ وحیدیان کامیار (۱۳۷۹)
۱۴	۲-۲-۶ کلباسی (۱۳۸۰)
۱۵	۲-۲-۷ بی‌جن‌خان (۱۳۸۹)
۱۷	۳-۲ زبان‌شناسان غیرایرانی

۱۷ ۱-۳-۲ پی‌سیکوف (۱۹۶۰)

۱۷ ۲-۳-۲ بویل (۲۰۰۴)

فصل سوم : چارچوب نظری پژوهش

۱۹ ۱-۳-۱ ملاحظات صرفی

۱۹ ۱-۱-۳ فعل ساده

۲۰ ۲-۱-۳ همکرد

۲۵ ۳-۱-۳ نوع عمل

۲۶ ۴-۱-۳ واژه‌بست

۳۰ ۵-۱-۳ فهرستی از واژه‌بست‌های رایج در گونه‌ی خودمانی

۳۱ ۲-۳-۲ ملاحظات واجی

۳۱ ۱-۲-۳ کاهش واکه‌ای

۳۳ ۲-۲-۳ تناوب

۳۶ ۳-۲-۳ تغییر در جایگاه تکیه

۳۷ ۴-۲-۳ زمان حال / گذشته ملموس و زمان حال کامل ملموس

۳۷ ۵-۲-۳ برخی فرایندهای آوایی در زبان فارسی

۳۷ ۱-۵-۲-۳ حذف

۳۹ ۲-۵-۲-۳ تغییر در برش هجا

۳۹ ۳-۵-۲-۳ همگونی هم‌خوان‌ها

۴۰ ۴-۵-۲-۳ همگونی واکه با هم‌خوان

۴۰ ۵-۵-۲-۳ ناهمگونی هم‌خوان‌ها

۴۱ ۶-۵-۲-۳ هماهنگی واکه‌ای

۴۱ ۷-۵-۲-۳ واک‌رفتگی / واک‌بری

۴۲	۳-۳ ملاحظات نحوی
۴۲	۳-۳-۱ تصریف
۴۳	۳-۳-۲ تغییر مقوله‌ی فعل و تغییر معنایی فعل
۴۵	۳-۳-۳ بررسی نقش نحوی واژه‌بست‌های مورد استفاده در گونه‌ی خودمانی

فصل چهارم : تحلیل داده‌ها

۴۷	۴-۱ مقدمه
۴۸	۴-۲ تصریف فعل‌ها به دو صورت معیار و خودمانی
۶۶	۴-۳ بازشناسی تناوب/ تفاوت‌ها
۶۶	۴-۳-۱ تناوب‌های واجی
۷۵	۴-۳-۲ تناوب صرفی - کاربرد (ترکیب با همکرد)
۱۱۳	۴-۳-۳ تفاوت‌های نحوی

فصل پنجم : نتیجه‌گیری

۱۱۷	۵-۱ مقدمه
۱۱۷	۵-۲ خلاصه
۱۲۱	۵-۳ نتیجه‌گیری و بیان دستاوردها
۱۲۹	۵-۴ پیشنهادهایی برای تحقیقات آتی

فهرست منابع

۱۳۱	منابع فارسی
۱۳۳	منابع غیرفارسی

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
ط	جدول آوانگاری بین‌المللی
ی	جدول علائم اختصاری
۴۸	تصریف فعل‌ها به دو صورت معیار و خودمانی
۶۶	بررسی تناوب‌های واجی
۹۶	جدول بررسی فعل‌های ساده‌ی زبان فارسی

جدول آوانگاری بین‌المللی

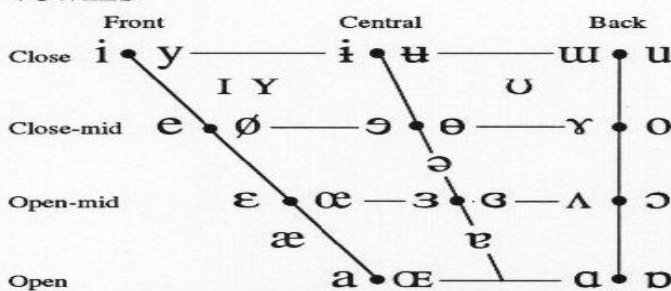
THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 1993)

CONSONANTS (PULMONIC)

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			ʀ					ʀ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks	Voiced implosives	Ejectives
◌ ɔ	ɓ	ʼ as in:
	ɗ	pʼ Bilabial
!	ɟ	tʼ Dental/alveolar
ɰ	ɠ	kʼ Velar
	ʄ	sʼ Alveolar fricative

VOWELS

Front Central Back

SUPRASEGMENTALS

	TONES & WORD ACCENTS
	LEVEL CONTOUR
ˈ Primary stress	é or ɛ Extra high
ˌ Secondary stress	é High
ː Long	ē Mid
ˑ Half-long	è Low
ˑ Extra-short	è Extra low
· Syllable break	ẽ Rising-falling etc.
Minor (foot) group	↓ Downstep
Major (intonation) group	↑ Upstep
˘ Linking (absence of a break)	↘ Global fall

جدول علائم اختصاری

برابر است با	=
مرز هجا	.
اختیاری بودن / اضافه نمودن مطلب	(...)
نظر نگارنده / توضیح	{... }
معادل است / جایگزین است با	↔
تناوب	~
نمای آوایی	[...]
نادستوری / بدساخت بودن	*
تکیه‌ی آوایی	'
یا	/
نمای واجی	/.../
می‌شود	< >
رجوع کنید	رک.

در این فصل مطالبی در رابطه با بیان مسئله، پرسش‌های پژوهش، فرضیه‌های پژوهش، روش‌شناسی، اهداف پژوهش، مفاهیم تخصصی و ساختار پژوهش ارائه خواهد شد.

۱-۲ بیان مسئله

آنچه مردم فارسی‌زبان در گفتار روزانه‌ی خود به کار می‌برند، گونه‌ی غیررسمی و خودمانی فارسی گفتاری معیار یعنی همان گونه‌ی بی‌نشان و مورد استفاده در خبر و رسانه‌ها است. گونه‌ی محاوره‌ای با زبان ادبی متفاوت است و فقط در ژانر ادبیات عامیانه ردّ پای گفتار خودمانی به خوبی مشهود است. در برخی موارد، دگراندیشان زبانی برخلاف اهل تجویز که به سختی نسبت به تغییرات زبانی روی خوش نشان می‌دهند، مقاومت و کهنه‌پرستی در برابر جریان طبیعی تغییرات زبانی را به کناری نهاده و گهگاه خود دست به کار شده اقدام به تعدیل، تغییر و یا جایگزینی می‌نمایند.

دیر زمانی است که میان گونه‌ی رسمی و زبان ادب از یک سو و گفتار خودمانی شهرنشینان ایرانی از سوی دیگر تفاوت‌هایی صرفی، واجی، نحوی، معنایی و کاربردشناختی مشاهده می‌شود. در این میان افرادی همچون پی‌سیکوف (۱۹۶۰، ص ۱۶، ترجمه‌ی شجاعی، ۱۳۸۰)، معتقدند که حتی بر سر ارائه‌ی تعریفی از آن نوع خاص گویش که به لهجه‌ی تهرانی معروف است نیز اتفاق نظر وجود ندارد، چرا که به درستی تمایزی میان زبان گفتاری و لهجه‌ی تهرانی حاصل نشده است. این بلا تکلیفی بر سر ارائه‌ی تعریفی درست در اصطلاحاتی که ایران‌شناسان برای نامیدن لهجه‌ی تهرانی به کار می‌برند، نیز کاملاً نمایان است. به سبب

بازنشناختن مفاهیم «لهجه‌ی تهرانی» و «زبان گفتاری» از هم، در متون علمی با اصطلاحاتی روبه‌رو می‌شویم، مانند «زبان فارسی عامیانه»، «زبان گفتاری مشترک»، (ژوکوفسکی، ۱۹۲۲)، «زبان عامه»، «زبان گفتاری»، «زبان فارسی عامیانه»، (کریستن سن^۱، ۱۹۱۸؛ ماسه^۲، ۱۹۲۵)، «فارسی گفتاری»، «زبان فارسی عامیانه»، «زبان گفتگوی طبقات بی‌سواد»، (فیلات^۳، ۱۹۱۹؛ دنیسون-راس^۴، ۱۹۳۱)، «زبان بازاری»، (ایوانف^۵، ۱۹۳۱)، (پی‌سیکوف^۶، ۱۹۶۰، ترجمه‌ی شجاعی، ۱۳۸۰، ص ۱۶). تنوعی چنین در ارائه‌ی تعریف و اصطلاح ریشه در این دارد که تعیین حد و مرز صحیحی میان مفاهیم «لهجه‌ی تهرانی» و «زبان فارسی گفتاری» کاری آسان به نظر نمی‌رسد. به‌ویژه با در نظرگرفتن فراوانی گونه‌های رایج گفتاری که به لحاظ مکانی/جغرافیایی از یکدیگر دور هستند، اما به جهت اشتراک در ساخت آوایی، ساختار دستوری و واژگان با «گفتار عامیانه»ی تهرانی عجین شده‌اند.

بدین سبب لازم است که نه تنها پیوند خانوادگی گونه‌های متعدد گفتاری در میان جمعیت فارسی‌زبانان ایران را مدنظر قرار داد، بلکه نباید تأثیر فزاینده‌ی لهجه‌ی تهرانی را بر دیگر گونه‌های گفتاری عامیانه و بر جریان مقاله‌نویسی و ادبیات که پس از انقلاب مشروطه در سال‌های ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۱ در ایران آغاز شده و کماکان نیز تا به امروز ادامه دارد نادیده انگاشت. اساساً به نظر می‌رسد که مفاهیم «زبان فارسی گفتاری»، [زبان فارسی عامیانه^۷] و مانند اینها تاکنون مبهم و نامشخص باقی مانده‌اند. اما در این میان، درک افراد از

-
1. A. Christensen
 2. H. Masse.
 3. D.C. Phillott.
 4. E. Denison-Ross
 5. V. Ivanov
 6. L.S. Peisikov
 7. vulgar Persian language

مفهوم کلمه بسیار متغیر است، برخی به شکلی محدود و بسته و عده‌ای دیگر در حدی گسترده و علمی‌تر آن را مطالعه می‌کنند. برای نمونه: ژوکوفسکی (۱۹۲۲، ص ۱۹)، پژوهشگر شناخته‌شده‌ی لهجه‌های فارسی، زبان گفتاری را متفاوت از گونه‌ی «نوشتاری»، «زبان طبقه‌ی متوسط و پایین فارسی‌زبانان»، در نظر می‌گیرد (پی‌سیکوف، ۱۹۶۰، ص ۱۶). به باور نگارنده کاربرد گونه‌ی خودمانی در گفتار لزوماً خاص طبقه‌ی پایین دست جامعه یا افراد کم/بی‌سواد نیست.

با مقایسه‌ی گونه‌ی فارسی گفتاری رسمی و گونه‌ی خودمانی، به این موضوع پی‌می‌بریم که گذشته از تفاوت‌های واجی و صرفی، برخی تفاوت‌ها منشاء نحوی، معنایی و کاربردشناختی دارند. در این میان، نگارنده بر آن است تا به مطالعه‌ی هم‌زمانی تفاوت‌های موجود بپردازد. شاید آن چه باعث شد تا نگارنده "فعل" را از مجموعه‌ی اجزای کلام فارسی انتخاب نموده تفاوت‌های دو گونه‌ی مورد نظر را جستجو نماید، در اصل تنوع بیشتر در تفاوت‌های مزبور، قابلیت طبقه‌بندی و بررسی هم‌زمانی تناوب‌ها و تفاوت‌های موجود و امکان دسترسی به منابع تحقیق در این رابطه باشد.

بررسی تفاوت‌های صرفی، واجی، نحوی و کاربرد شناختی تنها محدود به مقوله‌ی فعل نبوده؛ اسم، قید، صفت، حروف ربط و اضافه نیز تفاوت‌هایی از این دست را در گذار از گونه‌ی گفتار رسمی به گونه‌ی گفتار خودمانی نشان می‌دهند، در زیر انواعی از این تفاوت‌ها به عنوان نمونه ارائه می‌شوند:

تفاوت آوایی :

در کلیه‌ی موارد ابتدا مثال‌های گونه‌ی رسمی ذکر می‌شوند

: [um,un] ~ [am,an]

[arum] ~ [aram]

[barun] ~ [baran]

[ʔaz ʔun dʒɑʒi ke] ~ [ʔaz ʔan dʒɑʒi ke]

حذف و کشش جبرانی:

[ma:n] ~ [manʔ]

[nafa:m]~[nafaham]

حذف هم‌خوان:

[pa na] ~ [pas na]

[ʔage] ~ [agar]

[am] ~ [ham]

[har tʃan] ~ [har tʃand]

تفاوت واژگانی:

[javɑʃaki]~ [be ʔahestegi]

[jeho] ~ [nɑgahan]

[hej] ~ [modam,daʔeman]

[ki] ~ [tʃe kasi]

[tu(je)] ~ [dar]

[vase ʔinke] ~ [zira,tʃon]

[vaseje]~[baraje]

هدف اصلی پژوهش صورت‌گرفته، همانا گردآوری تفاوت‌ها، تنظیم و طبقه‌بندی تناوب‌های قانون‌مند در

پیکره‌ی فعل‌های ساده‌ی زبان فارسی با نگاهی هم‌زمانی می‌باشد .

۳-۱ پرسش‌های پژوهش

- (۱) چه تفاوت‌هایی میان گونه‌ی گفتاری رسمی و خودمانی فعل‌ها در زبان فارسی وجود دارد؟
- (۲) چه تغییراتی می‌تواند در برخی از فعل‌هایی که تنها در گونه‌ی رسمی به کار می‌روند به وجود آید، تا در گونه‌ی خودمانی نیز به کار روند.

۴-۱ فرضیه‌های مرتبط با پرسش‌های بالا به شرح زیر می‌باشد :

- (۱) در پیکره‌ی زبان فارسی تعداد قابل توجهی فعل وجود دارد که در گونه‌ی خودمانی، شکلی متفاوت از گونه‌ی رسمی دارند و می‌توان با بررسی این فعل‌ها به تفاوت‌هایی نظام‌مند در این زمینه دست‌یافته و طبقه‌بندی‌شان کرد.
- (۲) گروهی از فعل‌ها در گونه‌ی رسمی یافت می‌شوند که با اعمال تغییراتی ساختی همچون ترکیب با همکرد می‌توانند در گونه‌ی خودمانی نیز مورد استفاده قرارگیرند، یادآوری این نکته ضروری است که در گونه‌ی غیررسمی گرایش به استفاده از فعل مرکب به جای فعل ساده وجود دارد که گهگاه با تفاوت در سبک یا معنا همراه است. مثال : گریستن ⇐ گریه کردن.